

УДК 374.72

Світлана Зінченко,
ORCID ID 0000-0002-9829-6449
Тамара Котирло,
ORCID ID 0000-0002-3256-5749
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Анотація.

У статті розглянуто особливості навчання дорослих у системі неперервної освіти, проаналізовано поняття неперервної освіти. Акцентовано увагу на психологічній спрямованості неперервної освіти. Розкрито основні аспекти всебічного розвитку особистості, що здійснюється впродовж усього життя. Обґрунтовано психологічні закономірності навчання на етапі зрілості, серед яких: відбір організаційних форм навчання, методів і прийомів, індивідуальних і групових варіантів роботи з дорослими. Висвітлено психологію дорослих, що тісно поєднана з освітою дорослих як комплексом процесів формального та неформального навчання. Проаналізовано освіту дорослих як важливу складову неперервної освіти, а також чинники, які впливають на ставлення дорослих до освіти та розкривають форми спільної освітньої діяльності і роль самоосвіти в освіті дорослих.

Ключові слова: неперервна освіта; освіта дорослих; психологічна спрямованість; психологічні закономірності.

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта дорослих є невід'ємним складником неперервної освіти. Відповідно, головним суб'єктом у цій системі – це доросла людина, основними характеристиками якої, на думку С. Змейова, є усвідомлення себе цілісною самостійною особистістю, володіння певним життєвим, професійним і соціальним досвідом. Окрім цього, дорослі, які навчаються, мають різні рівні освіти, потреби та інтереси. Цей ресурс є підґрунтям для побудови індивідуальної освітньої стратегії, результатом якої має стати внутрішня інновація, що сприяє досягненню особистісних і професійних цілей дорослої людини.

Таким чином, неперервна освіта постає основою всебічного розвитку особистості, поступального збагачення її творчого потенціалу. Неперервна освіта є інтеграційним елементом життєдіяльності особистості, умовою постійного розвитку індивідуального досвіду людини в процесі засвоєння досвіду соціального на усіх етапах життєвого шляху дорослої людини, яка є активним суб'єктом професійної діяльності, пізнання та спілкування. Це зумовило тему статті. З огляду на вищесказане, метою статті є розкрити психологічну спрямованість неперервної освіти, зокрема особливості навчання дорослих у системі неперервної освіти.

Поняття неперервної освіти постає важливим соціально-педагогічним принципом, що відображає сучасну тенденцію побудови освіти як цілісної системи, що спрямована на розвиток особистості та містить умову соціального прогресу. Йдеться про новий погляд на освіту та підхід до розуміння її значущості в сучасному житті.

Неперервна освіта як об'єкт практичної організації вимагає побудови системи державних і громадських інститутів, що забезпечують можливість загальноосвітньої та професійної підготовки людини з урахуванням громадських потреб та її особистих запитів.

Особливості навчання дорослої людини відображено в працях П. Джарвіса, С. Змейова, Л. Лук'янової, М. Ноулза, Ф. Пеггелера, В. Пуцева, Р. Сміта, С. Хаджирдаєвої та ін.

Систему неперервної освіти будують у вигляді вертикальних (тимчасових) етапів і зв'язків між ними: дошкільного виховання, середньої загальної і професійної освіти, вищої освіти, під-

вищення професійної кваліфікації робітників і фахівців, розширення політичного та наукового рівня, загального культурного світогляду соціально-демографічних груп населення [3].

Таким чином, за своєю психологічною спрямованістю неперервна освіта є основою всебічного розвитку особистості, постійного збагачення її творчого потенціалу. З огляду на це, неперервна освіта сприяє постійному розвитку індивідуального досвіду людини в процесі засвоєння досвіду соціального на всіх етапах життєвого шляху дорослої людини як активного суб'єкта навчання та спілкування. Причому центральною (інтеграційною) якістю особистості є її спрямованість. *Спрямованість* – це цілісна система установок, ціннісних орієнтації та інтересів особистості, її життєва позиція відносно до професійної діяльності, інших людей і суспільства. У спрямованості інтегрується різноманіття відносин особистості, починаючи від її ситуативних установок і закінчуючи життєвими цілями, планами, ідеалами. Спрямованість особистості – це ядро її «Я», в якому виражається прагнення людини до самореалізації, зростання та розвитку в певній сфері життєдіяльності. Прагнення особистості до самореалізації не лише в суспільній і трудовій діяльності, а й в житті загалом знаходить власне віддзеркалення у структурі самосвідомості людини. Уявлення людини про себе є уявленням про власне «Я» відносно інших людей, особливо відносно референтних для неї груп. Уявлення особистості про власне «Я» будується у вигляді певного «Я-образу». Структура «Я-образу» містить: ретроспективне «Я», тобто уявлення людини про себе у минулому; актуальне «Я», тобто уявлення про себе в сьогоденні; ідеальне «Я», тобто уявлення про себе в майбутньому, створення власного ідеального образу [6].

Всебічний розвиток особистості здійснюється впродовж усього життя та передбачає розумове, фізичне, моральне, трудове й естетичне виховання. *Моральне* виховання – це формування в людини позитивних якостей особистості, зумовлених знаннями норм поведінки, тобто здійснення духовного розвитку. *Трудове* виховання допомагає підготувати людину до вибору професії, діяльності та життя, тобто здійснюється розвиток фізичних навичок та інтересу до професійної діяльності. *Естетичне* виховання – це виховання засобами прекрасного в природі, мистецтві, оточуючій дійсності, де здійснюється розвиток почуттів і культурних потреб. *Фізичне* виховання спрямовано на зміцнення здоров'я, удосконалення фізичного розвитку, а також забезпечення підготовки до професійної діяльності та життя, тобто здійснення фізичного розвитку.

Складники всебічного виховання пов'язані з розвитком. Взаємозв'язок виховання і розвитку є важливим на всіх вікових періодах життя людини. Всебічний розвиток особистості здійснюється і в дорослому стані в періоди зрілості у процесі пізнання, діяльності та спілкування.

До початку зрілості (розумової, трудової, громадянської) людина проходить досить довгий шлях онтогенетичного (індивідуального) розвитку, що не завершується з переходом до етапу дорослості. Початок зрілості суб'єкта пізнання, діяльності та спілкування може не співпадати у часі. Так, у людині може бути сформований інтелект і водночас спостерігатися громадянська інфантильність, тобто розумна людина, але безвідповідальна. Тому організація навчання дорослих на науковій основі базується на знаннях особливостей розумової діяльності людини на різних вікових етапах. Відомо, що коли йдеться про навчання та виховання дітей, то не виникає сумніву, що потрібно враховувати вікові особливості розвитку інтелекту. Коли ж це стосується дорослої людини, то довгий час вважалося, що її розвиток вже закінчився, а тому нічого враховувати не потрібно. Така думка панувала до виникнення акмеології, нової галузі психологічної науки, нової міждисциплінарної галузі знань у системі наук про людину, коли ще не існувало педагогічної психології дорослих. Згідно з визначенням О. Бодальова, акмеологія виникла на межі природничих, суспільних та гуманітарних дисциплін і вивчає «феноменологію, закономірності та механізми розвитку людини на ступені її зрілості й особливо під час досягнення нею найбільш високого рівня в цьому розвитку» [1, с. 73]. Психологія дорослих стала основою нової науки акмеології.

Психологія дорослих обґрунтовує психологічні закономірності навчання на етапі зрілості, тобто відбір організаційних форм навчання, методів і прийомів, індивідуальних і групових варіантів діяльності з дорослими. Актуальність проблеми перекваліфікації кадрів потребує на сучасному етапі розроблення низки питань, а саме: визначення психологічних основ засвоєння

знань дорослими у специфічних умовах діяльності; формування в них умінь; оновлення знань; перебудова позиції особистості, її спрямованості й орієнтації.

Психологія дорослих поєднана з освітою дорослих як комплексом процесів формально-го та неформального навчання, за допомогою якого дорослі поєднують освітню діяльність із практичною участю у виробничій, соціальній, сімейно-побутовій сферах громадського життя, розвивають власні здібності, збагачують знання, уміння, навички та особисті якості.

Освіта дорослих – це важливий складник неперервної освіти. Комплекс проблем, пов'язаних з її функціонуванням, має специфіку, що зумовлена особливостями контингенту тих, хто навчається, а також своєрідністю завдань.

Зростаюча значущість освіти дорослих – це загально визнаний факт. У світі немає країни, яка не була б певним чином зобов'язана власному розвитку технологічним, соціально-економічним, культурним прогресом. Так само як і немає країни, яка б не пов'язувала власне майбутнє з її подальшим розвитком [2].

Включаючись у певну форму освітньої діяльності, доросла людина бере на себе певну соціально-психологічну роль, тобто роль учня, але за сутністю вона не ідентична тій ролі, яку виконує учень. Отримання освіти для дорослого – це важлива, однак допоміжна діяльність відносно його основної, суспільно-трудової, діяльності. Це докорінно змінює ставлення дорослого до освітнього процесу, що визначається ширшою системою соціальних відносин і його включеністю в трудову діяльність. Отже, крізь призму особистісного громадського, трудового життя дорослий оцінює значущість власної освіти.

З огляду на це, еволюція професій і спеціальностей, сутність реальних життєвих проблем і ситуацій сприяють необхідності набуття дорослими комплексу ключових компетенцій, суть яких відображена в документах Ради Європи. Серед них потрібно назвати:

1) *політичні та соціальні* компетенції, пов'язані зі здатністю брати на себе відповідальність, участь у спільному ухваленні рішень, участь у функціонуванні та розвитку демократичних інститутів;

2) компетенції, що стосуються *життя у багатокультурному суспільстві*. Освіта має сприяти формуванню поваги до оточуючих, здатності жити з людьми різних культур, мов і релігій;

3) компетенції, що визначають *оволодіння усним і письмовим спілкуванням*;

4) компетенції, що пов'язані з *виникненням інформаційного суспільства*, тобто оволодіння новими технологіями;

5) компетенції, що реалізують *здатність і бажання вчитися* впродовж життя, безперервно вдосконалюватися в професійному плані, а також в особистому і громадському житті.

У цьому контексті чинниками, що впливають на ставлення дорослих до освіти, є: специфіка мотивації освітньої діяльності дорослих, характер позиції дорослого, вплив практичного досвіду дорослих на засвоєння знань [4].

1. *Мотивація*. Ціннісне ставлення дорослого до освіти залежить від його життєвої позиції та від його позиції відносно власної професійної діяльності. Так, інтенсивність потреби дорослого в підвищенні професійного зростання, широта його інтересів і запитів стосовно інформації мають певну кореляцію з таким чинником, як можливість реалізації творчих сил у практичній діяльності. Обмеження творчих можливостей особистості чи відсутність позитивного психологічного клімату в колективі негативно позначаються на загальній задоволеності діяльністю, знижують її прагнення до професійного зростання, а отже, зацікавленості дорослого в подальшій освіті.

Саме міра залученості особистості до діяльності (зокрема професійну) відіграє вирішальну роль у формуванні сенсу освіти дорослої людини. Лише в тому, як доросла людина отримує можливість реалізувати себе в системі соціально-трудова відносин, що визначають її статус, формується потреба в більш високих професійних досягненнях і в розвитку здібностей особистості, які визначають успішність діяльності.

2. *Позиція дорослого в освіті*. Загальна позиція дорослої людини як активного суб'єкта суспільно-трудова діяльності знаходить також прояв ставленні до отримання освіти. Прагнення

особистості до самостійного та відповідального ухвалення рішень, до цілеспрямованої організації освітньої діяльності надає цьому процесу сутності самоосвітньої діяльності.

Інституціональні форми отримання освіти дорослими (курси підвищення кваліфікації, лекторії та семінари, народні університети) є формами, що разом із засобами масової інформації сприяють самоосвіті дорослих.

Самостійність дорослої людини сприяє вільному вибору змісту, організаційних форм і термінів навчання. Уніфікація та примусовість навчання протипоказані для дорослих учнів: не маючи вільного вибору, особистість знімає з себе внутрішню відповідальність за продуктивність власного навчання.

3. *Досвід.* Наявність життєвого та виробничого досвіду, яким більшою або меншою мірою наділені дорослі, які навчаються, є одним з основних чинників, що визначають особливості засвоєння нових знань. У численних дослідженнях, присвячених проблемам освіти дорослих, встановлено, що життєвий досвід дорослих позитивно впливає на якість знань, які засвоюються, підвищує оцінку їх значущості. Разом з тим, у дослідженнях відзначався і той факт, що вплив життєвого досвіду на навчання дорослих є досить суперечливим, оскільки в них нерідко виникають психологічні бар'єри в засвоєнні теоретичного матеріалу.

У досвіді навчання дорослих простежується ще одна характерна тенденція, а саме – зацікавленість організацією різних форм спільної освітньої діяльності, що ґрунтується на взаємодії, комунікації дорослих. Такі форми навчання як аналіз ситуацій, групові дискусії, ділові ігри тощо, сприяють активній участі дорослих у колективному обговоренні проблем, у спільній діяльності з напрацювання рішень, а також у спільному аналізі результатів. Спільна діяльність дорослих надає їм можливість не лише обмінюватися наявною інформацією, а й оцінювати власні сильні чи слабкі сторони. Ставлення людини до власного досвіду, його усвідомлення і переоцінка є необхідною умовою розвитку цього досвіду [3].

Адже під час передачі досвіду, який отримали інші люди, відбувається своєрідна психологічна «розгортка», яку здійснює комунікатор відносно реципієнта. Щоб включити реципієнта в контекст повідомлення, комунікатор має насамперед активізувати власні запити й очікування, викликати потребу щодо розв'язання поставленої проблеми, привернути до неї увагу [7]. З огляду на це, у різних формах освіти дорослих використовують проблемне навчання, яке забезпечує зацікавленість тих, хто навчається, змістом освітнього матеріалу та сприяє практичному його використанню. Проблемні ситуації, які використовують у різних формах освіти дорослих, розрізняють за спрямованістю результату рішення: за засвоєнням теоретичних знань чи професійної діяльності. Розв'язання теоретичних проблем потребує аналітичного мислення [5]. Практичні ситуації проблемного спрямування характеризуються значною кількістю вихідних змінних і факторів, що на них впливають. Таким чином, розв'язання практичних завдань вимагає аналізування конкретної ситуації та врахування одночасної дії багатьох чинників.

З огляду на це, навчання дорослих вимагає спеціального зіставлення різних типів завдань і способів їх розв'язання, що сприяє усвідомленню дорослою людиною їх специфіки.

З урахуванням вищезазначеного, важливу роль в освіті дорослих відіграє *самоосвіта*. Численними дослідженнями встановлено, що ефективність і результативність процесу самоосвіти особистості залежать від: рівня розвитку спеціальних особистісних якостей; засвоєння знань, умінь здійснювати самоосвіту. Тому в педагогіці поставлено і розв'язуються питання ефективності освіти, цілеспрямованого формування готовності до самовиховання й самоосвіти (Ю. Бабанський, А. Громцева, В. Ільїн, Н. Половнікова, Л. Рувинський, А. Усова, Т. Шамова та ін.).

Окрім цього, необхідно зазначити, що самоосвіта дорослих залежить від багатьох факторів, а саме: від досягнутого рівня освіти, ступеня оволодіння професією та професійною майстерністю, основами професіоналізму, прояву пізнавальних і професійних інтересів, єдності загальної та спеціальної освіти. Неперервна освіта охоплює *спеціальну* і *загальну* освіту. Спеціальна освіта спрямована на розв'язання прикладних завдань підвищення продуктивності професійної діяльності, а загальна освіта дорослих є досягненням цивілізованого

суспільства і спрямована на розв'язання завдань всебічного розвитку та формування гармонійно розвиненої особистості, яка відрізняється духовним багатством.

Таким чином, потрібно враховувати необхідність формування вмінь особистості здійснювати самоконтроль результатів власної діяльності. Тобто кожний перехід до розв'язання певних завдань із «зони найближчого розвитку» обґрунтовується розв'язанням поточних завдань освіти, тобто фактичним рівнем сформованості відповідних властивостей особистості. Якщо в освітньому процесі здійснюється цілеспрямований розвиток потреби особистості в самоосвіті, то зростають потреби в нових знаннях, покращенні особистісних якостей, а також підвищується рівень сформованості знань з освітніх предметів, умінь опрацювати джерела інформації, удосконалюються організаційно-управлінські вміння.

Отже, сфера освіти дорослих, завдяки гнучкості, оперативності є тією сферою освітньої практики, що сприяє розв'язанню соціально-економічних, технологічних і культурних проблем суспільства в умовах дефіциту засобів, часу та кадрів. Тому нові соціально-економічні та духовні умови розвитку суспільства вимагають розширення та поглиблення сфери освітніх послуг, що надаються дорослому населенню. Це вимагає подальших наукових досліджень щодо соціально-психологічних особливостей і технологій навчання дорослих.

Список використаних джерел

1. Бодалев А. А. О предмете акмеологии / А. А. Бодалев // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14. – № 5. – С. 73.
2. Колосова Н. А. Образование взрослых – ключ к XXI веку / Н. А. Колосова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pi.sfedu.ru/university/publish/pednauka/2003_1/03kolosova.htm. – Загл. с экрана.
3. Кулюткин Ю. Н. Психологические проблемы образования взрослых / Ю. Н. Кулюткин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.voppsy.ru/issues/1989/892/892005.htm>. – Загл. с экрана.
4. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых / Ю. Н. Кулюткин. – М., 1985. – 128 с.
5. Никитина Н. Н. Введение в педагогическую деятельность: Теория и практика : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Н. Н. Никитина, Н. В. Кислинская. – 2-е изд. испр. – М. : Академия, 2006. – 224 с.
6. Психологические проблемы подбора, подготовки и оценки педагогической деятельности инструкторов производственного обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/27561/>. – Загл. с экрана.
7. Сухобская Г. С. Психологические аспекты проблемного обучения и развитие познавательной активности взрослых учащихся / Г. С. Сухобская [Электронный ресурс]. -- Режим доступа: <http://www.voppsy.ru/issues/1984/845/845045.htm>. – Загл. с экрана.

References

1. Bodalev, A. A. (1993). O predmete akmeologii [About the subject of acmeology]. *Psikhologicheskii zhurnal - Psychological journal*. 5, 73. [in Russian].
2. Kolosova, N. A. *Obrazovaniye vzroslykh – klyuch k KhXI veku [Adult Education - the key to the XXI century]*. Retrieved from: http://pi.sfedu.ru/university/publish/pednauka/2003_1/03kolosova.htm[in Russian].
3. Kulyutkin, Yu. N. *Psikhologicheskkiye problemy obrazovaniya vzroslykh [Psychological problems of adult education]*. Retrieved from: <http://www.voppsy.ru/issues/1989/892/892005.htm> [in Russian].
4. Kulyutkin, Yu. N. (1985). *Psikhologiya obucheniya vzroslykh [Psychology of adult learning]*. Moscow. [in Russian].
5. Nikitina, N. N., & Kislinskaya, N. V. (2006). *Vvedeniye v pedagogicheskuyu deyatelnost: Teoriya i praktika [Introduction to pedagogical activity: Theory and practice: studies. allowance for stud. higher studies institutions]*. Moscow. [in Russian].
6. *Psikhologicheskkiye problemy podbora. podgotovki i otsenki pedagogicheskoy deyatelnosti instruktorov proizvodstvennogo obucheniya [Psychological problems of selection, preparation and*

evaluation of the pedagogical activity of industrial training instructors]. Retrieved from: <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/27561/>. [in Russian].

7. Sukhobskaya, G. S. *Psikhologicheskiye aspekty problemnogo obucheniya i razvitiye poznavatelnoy aktivnosti vzroslykh uchashchikhsya* [Psychological aspects of problem-based learning and the development of the cognitive activity of adult learners]. Retrieved from: <http://www.voppsy.ru/issues/1984/845/845045.htm> [in Russian].

Zinchenko S., Kotyrlo T. Features of Training of Adults in the System of Continuous Education.

Summary.

In the article, authors consider the peculiarities of adult education in the system of continuous education. The concept of continuous education is analysed. The emphasis is on the psychological orientation of continuing education. The authors reveal the main aspects of the comprehensive development of the individual throughout his life. The psychological patterns of education at the stage of maturity are substantiated, among them: the selection of organizational forms of education, methods and techniques, individual and group options for working with adults. The article highlights the psychology of adults, which is closely linked with the education of adults as a complex of formal and informal learning processes. The need for adults to acquire a set of key competencies in connection with the evolution of professions and specialties, the essence of real life problems and situations is emphasized.

The authors analyse the education of adults as an integral part of continuing education, factors influencing the attitude of adults to education: the specifics of the motivation of adult learning activities, the nature of the adult's position in learning, the influence of the practical experience of adults in the process of learning. The article reveals the forms of joint educational activity of adult education, among which problem of education is relevant, which ensures the interest of those who study, the content of educational material and promotes its practical use. The authors substantiate the role of self-education in adult education, which depends on many factors, namely: the level of education achieved, the degree of mastering the profession and professional skills, the basis of professionalism, the manifestation of cognitive and professional interests, the unity of general and special education.

Key words: continuous education; education of adults; psychological orientation; psychological laws.

Зинченко С., Котырло Т. Особенности обучения взрослых в системе непрерывного образования.

Аннотация.

В статье авторы рассматривают особенности обучения взрослых в системе непрерывного образования. Анализируют понятие непрерывного образования. Акцентируют внимание на психологической направленности непрерывного образования. Раскрывают основные аспекты всестороннего развития личности, которое осуществляется в течение всей жизни. Определяют психологические закономерности обучения на этапе зрелости, среди которых: отбор организационных форм обучения, методов и приёмов, индивидуальных и групповых вариантов работы со взрослыми. Освещают психологию взрослых, которая тесно связана с образованием взрослых как комплексом процессов формального и неформального обучения. Анализируют образование взрослых как неотъемлемую составляющую непрерывного образования, факторы, которые влияют на отношение взрослых к образованию. Также раскрывают формы совместной учебной деятельности и роль самообразования в образовании взрослых.

Ключевые слова: непрерывное образование; образование взрослых; психологическая направленность; психологические закономерности.

Стаття надійшла до редколегії 7 листопада 2018 року.